KALBOS NORMALIZACIJOS KLAUSIMAI

TIINA LEEMETS

TERMINOLOOGIA ARENGUSUUNAD EESTIS

Enne 20. sajandit olid olemas vaid eestikeelse terminoloogia alged. Eesti keeles ilmusid algkooliõpikud, ajalehed ning mitmesugused loodus-, maa- ja arstiteaduse käsiraamatud. Neis kasutati koordineerimata rahvapärast oskussõnavara, terminid olid tihti pikad ja kirjeldavad. Siiski tunnetati juba vajadust korraliku terminivara järele. 19. sajandi teisel poolel tegeles terminoloogiatööga Eesti Kirjameeste Selts. Mõnevõrra arvestatav, osalt tänaseni säilinud sõnavara oli olemas nt meditsiinis, loodusteaduses, matemaatikas, keeleteaduses jm. Teaduskeelteks olid aga saksa ja ladina keel.

Juba 20. sajandi esimesel kümnendil alustasid tegevust terminoloogiakomisjonid. Eriti intensiivne töö algas 1920. aastal Eesti Vabariigi rajamise järel, kui eesti keel sai valdavaks kõigil elualadel, sh teaduses ja kõrghariduses. Kiiresti vajati korrastatud sõnavara kõigil teaduse ja ühiskondliku elu aladel. 15—20 aastaga tehti ära tohutu töö. Ilmus üle 40 oskussõnastiku, mis sisaldasid umbes 200 000 terminit. Enamik sõnastikke valmis Tartu Ülikooli juures tegutsenud terminoloogiakomisjonides, oli ka mõni ühemehesõnastik. Peaülesanne oli eesti vastete leidmine saksa ja ladina terminitele. Keelenõuandjaks oli peaaegu kõigis komisjonides Johannes Voldemar Veski, kes lõi ka oma keelekorraldusteooria.

Nimetatud perioodil loodud terminid on suuremalt jaolt tänapäevani säilinud. Paljud neist on läinud üldkeelde, eriti majanduse, poliitika, õigusteaduse, ajaloo ja meditsiini alal.

Pärast Teist maailmasõda jätkati oskussõnastike väljaandmist. 1945. aastal ilmus ca 800 terminiga „Võimlemise oskussõnad", mis jäigi ainsaks 40. aastate algupäraseks sõnastikuks. 1946 a. ilmus veel vene keelest tõlgitud „Lühike filosoofiline leksikon". Järgmisena valmis alles 1955. a „Poliitika ja majanduse oskussõnastik", mis sisaldas 13 000 terminit. Alates 60. aastatest on ilmunud keskmiselt 4 oskussõnastikku aastas. Kokku on sõjajärgsel ajal ilmunud 133 oskussõnastikku (sh 11 tõlget), milles on esitatud ca 350 000 terminit.

Peale kirjastuste annavad oskussõnastikke välja veel kõrgkoolid, ministeeriumid, uurimisinstituudid, mitmesugused asutused, organisatsioonid ja ühingud. 1988. a ilmus Eesti ja Soome teadlaste ühistööna Helsingis 6-keelne veekaitsesõnastik.

1973. aastast on koostatud vabariiklikke terministandardeid vastavast GOSTist lähtudes. Standardeis on antud eesti terminid, nende lubatud ja mittesoovitad variandid, määratlused ning tõlked vene keelde, vahel ka muudesse keeltesse. Varem valmistasid eriteadlased ette standardiprojektid, mis seejärel Keele ja Kirjanduse

Instituudis keeleliselt korrastati. Viimasel ajal on algatus tulnud instituudi poolt, st terminoloogid koostavad projektid ja arutavad siis eriteadlastega nende sisu. Standardeid on and nud välja Plaanikomitee (uue nimega Majandusministeeriumi) standardite osakond ja need on oma olemuselt rangeimad oskussõnastikud.

Mitmesuguste alade terminid moodustavad olulise osa 1976. a õigekeelsussõnaraamatust.

1958. a loodi Ajakirjanike Liidu keele- ja tõlkesektsioon, mis on 30 aasta jooksul tublisti kaasa aidanud eesti terminoloogia arendamisele. Tihti tutvustab ajakirjandus esimesena uusi mõisteid, millel puudub keeles vaste. Sektsioonis on aeg-ajalt korraldatud eraldi terminoloogiakoosolekuid vastava ala asjatundjate osavõtul. Terminiküsimusi on arutatud peaaegu igal koosolekul seoses mingi väljaande keele analüüsiga või teiste aktuaalsete keeleküsimuste hulgas. Koosolekuil on sündinud uued ideed ja isegi terminid. Näiteks eestikeelse kosmoseterminoloogia kujunemises on sektsioonil teeneid, sest suurem osa selle valdkonna mõisteid on kujunenud sektsiooni tegutsemisajal ja tulnud keelde ajakirjanduse kaudu.

1985. aastast alustati KKIs arvuti abil terminipanga loomist. See on kavandatud universaalse andmepangana. Seni on sisestatud 12—13 000 kirjet, peamiselt arvutustehnika ja informaatika alalt.

Oskuskeelekorralduse teooriaga tegeldakse praegu kõige rohkem Keele ja Kirjanduse Instituudis*. Ulatuslikke teoreetilisi töid sel teemal Eestis avaldatud ei ole. Artikleid ja ettekandeid on kirjutanud nii filoloogid kui ka teiste alade spetsialistid, nt T. Erelt, R. Kull, H. Saari, U. Agur, H. Meriste, U. Mereste, U. Liivaku, H. Ots, L. Jürgenson jt. Terminoloogiatöö ajaloost, eriti J. V. Veski tegevusest on kirjutanud A. Veski ja A. Kask. 1982. a ilmus T. Erelti „Eesti oskuskeel". See on mitmekülgne ülevaatlik käsiraamat kõigile, kes tegelevad praktilise terminoloogiatööga või tunnevad selle vastu huvi. On kaitstud terminoloogiaalaseid väitekirju — „Анализ принципов эстонской терминологии" (H. Saari 1981), „Деривационные и семантические аспекты при формировании эстонской животноводческой терминологии" (S. Kasepalu 1977) ning „Формирование медицинской терминологии инородного происхождения в эстонском языке" (A. Lill 1986). Terminoloogе on seni välja õpetatud peamiselt töö käigus. Filoloogiaüliõpilastele on loetud üksikuid erikursusi.

KKI terminoloogiarühm annab ka nõu. Erialainimestele õpetatakse terminikartoteekide ja -sõnastike koostamist, aidatakse lahendada üksikterminitega seotud küsimusi, redigeeritakse erialatekste ja peetakse asutustes loenguid.

Terminikorrastuse põhimõtted on Eestis olnud selle sajandi algusest peale samad ning vastanud üldlevinud nõuetele. J. V. Veski lähtus seisukohast, et kõik vajalik keele kavakindlaks arendamiseks on olemas keeles endas. Ta pidas oluliseks otstarbekuse, rahvakeelsuse ja süsteemsuse printsiipi. Veski püüdis eelkõige luua olemasolevatest tüvedest tuletisi ja liitsõnu. Ta kasutas ka selliseid sufikseid, mis varem olid esinenud vaid üksikutes murdesõnades, nagu *-mu*, *-el*, *-jas*, *-li*. Praegu

* Octobrist 1993 Eesti Keele Instituut. (Nuo 1993 m. spalio mėn. — Estų kalbos institutas.)

on need uute terminite loomisel produktiivsed sufiksid. Samas leidis Veski, et tüvesid ei tohi üle koormata. Uute tüvisõnade allikaks olid talle peamiselt eesti murded, vähemal määral ka sugulaskeeled, eeskätt soome keel. Seejuures teisendas ta sageli murdesõnade häälikulist kuju ja andis neile esialgsest küllaltki erinevaid tähendusi. Nt ehitustermin *rõdu* on saadud murdesõnast *redu* 'katuse ja kambrikulae vaheline ruum vanemas eesti elumajas'. Teisenenud on nii tähendus kui ka häälikuline kuju. Sõna *nugiline* tähendab Eesti saartel 'pulmakontvõõras', Veski aga võttis selle kasutusele zooloogiaterminina parasiidi tähenduses.

1923. a toimus esimene eesti keele õpetajate kongress, mis võttis vastu resolutsiooni grammatikaterminite koordineerimise kohta. Selles on öeldud, et paralleelnimetustest tuleb valida mõistet või nähtust täpsemini määratlev, võimalikult lühike ja kergesti hääldatav variant, mis ei tohi olla kohmakas ega teistega äravahetamiseni sarnane. Kui senised variandid on ebaõnnestunud, tuleb luua uus, kohane termin. Üldtuntud oskussõnad, mida kasutatakse algõpetuses, peaksid olema omakeelsed. Enam spetsiifilisi mõisteid soovitati tähistada rahvusvahelise terminiga.

Samad põhimõtted kehtivad tänapäevalgi. Termin peab vastama kaasaja keelenormile. Naaberteaduste sõnavara tuleb võimalikult kooskõlastada. Eelistatakse lühemaid terminivariante, sageli lüheneb termin aja jooksul koos tema tarvituse sagenemisega. Mitmesõnalisest kirjeldavast terminist on tihti saanud liitsõna, liitsõnast omakorda tuletis. Sõnaühendites ja liitsõnades tuleb vältida tarbetuid, tautoloogilisi osi. Kuid lühidus ei saa olla omaette eesmärk, kui see kahjustab selgust.

Tuletus on eesti keeles üks olulisemaid terminimoodustusvõimalusi. Sufiksitele antakse kindlaid tähendusi ja nende abil püütakse saavutada terminite süsteemsust. Nt zooloogias kasutatakse *line*-liidet seltsi ja *lane*-liidet sugukonna märkimiseks. Masinate ja seadmete nimetamisel on väga produktiivne *ur*-liide, aga ka *-el* ja *-i*. Tehnikaspetsialist L. Jürgenson propageeris 60. aastate lõpul äärmiselt ranget süsteemi liidete tarvitamisel. Ta soovitas kasutada kindlaid sufikseid nt masina, materjali, töölise, protsessi, protsessi tulemuse jne tähistamiseks. See läheks aga vastuollu keeletavaga ning koormaks liialt ühtesid ja samu tüvesid. Paronüümiat tuleb vältida.

Terminivariante ei taunita jäigalt. Nad võivad olla otstarbekad nt ajakirjanduskeeles stiili huvides. Paljudel pikkadel terminitel on olemas argilühivariandid, nt *transformaator* ja *trafo*, *informatsioon* ja *info*. Viimast kasutatakse tänapäeval isegi sagedamini kui täisvarianti. Levinud on oma- ja võõrsõna paarid, nt *geograafia* ja *maateadus*, *ortograafia* ja *õigekirjutus*, *transport* ja *veondus*. Eestikeelsed peavad olema ennekõike üldtuntud terminid. Koolis on algastmel õigem kasutada oma termineid ja keskkoolis paralleelselt rahvusvahelisi. Teaduskeeles eelistatakse viimaseid. Vältida tuleb nii tarbetut purismi kui ka võõrsõnadega liialdamist.

20. ja 30. aastatel otsiti eesti vasteid peamiselt saksa, ladina ja vene sõnadele. Tänapäeval tulevad uued mõisted eesti keelde eelkõige vene ja inglise keele kaudu, on märgata ka soome mõju. On alasid, kus viimastel aastakümnetel ei ole erialases

suhtlemises eesti keelt peaaegu kasutatudki, nt sõjanduses, merenduses, lennunduses, raudteel, mõnedes tööstusharudes ja diplomaatias. Nende alade keel on eriti rikutud, oma termineid enam ei tunta.

Toorlaene on ikka taunitud. Kuid teaduse, tehnika ja ühiskonna areng toob pidevalt kaasa uusi mõisteid. Sageli tuleb keelde algul tsitaatsõna, mis aja jooksul muganeb häälduses ja kirjapildis. Enamasti püütakse siiski mõiste sisust lähtudes luua sobiv omakeelne termin. Ajakirjanduses kohtab viimasel ajal sõnu nagu *sponsor, manager ~ mänedžer, briefing, marketing, public relations ~ PR, perestroika* ja *glasnost*. Mitmele neist on juba loodud oma vasted, kuid need ei ole veel keeles kohanenud. Nt sõnast *briefing* võib kohata kolme varianti: ingliskeelne tsitaatsõna, häälduspärane *briifing* ning vähemalt pooleldi eestikeelne liitsõna *infotund*. Oluline on jälgida, et eesti keel ei satuks ülemäärase teiste keelte mõju alla.

Kokkuvõtteks võib öelda, et alates 1920. aastast on terminoloogiatöö olnud eesti keelekorralduses tähtsal kohal. Tollal alustati mitmel alal peaaegu tühjalt kohalt ja tehti lühikese ajaga ära tohutu töö. Tänapäeva kirjakeeles on oskuskeel üks olulisemaid allkeeli, mis pidevalt areneb. Tekivad uued mõisted ja terved uued teadusharud nagu informaatika, kosmose uurimine jt. Täisväärtuslik rahvus- ja riigikeel peab suutma neid kõiki kajastada. Selleks on vaja nii järjepidevat oskuskeelekorraldust kui ka keele normaalset staatust suveräänses riigis.

TERMINOLOGIJOS PLĖTROS KRYPTYS ESTIJOJE

Santrauka

Pranešime apžvelgiama terminologijos darbo apimtis, kryptys ir terminų tvarkybos principai XX a. Estijoje. Po Estijos Respublikos įkūrimo (1920—1940 m.) išleista daugiau kaip 40 terminų žodynų, kuriuose sudėta beveik 200 000 terminų. Po Antrojo pasaulinio karo išleisti 133 žodynai (apie 350 000 terminų). Nuo 1973 metų sudaromi respublikiniai terminų standartai. 1985 metais Kalbos ir literatūros institute pradėtas kurti terminų bankas. Jau nuo šio amžiaus pradžios tradicinis terminų tvarkybos organas yra terminologijos komisijos. Prieš karą teoriniais klausimais daugiausia dirbta Tartu universitete (ypač svarbi J. V. Veskio veikla), šiuo metu daugiausia dėmesio šiems klausimams skiriama Kalbos ir literatūros institute.

Terminų tvarkybos principai išliko tie patys nuo amžiaus pradžios. Terminas turi sutikti su vartojamojo meto kalbos normomis, būti kuo trumpesnis ir aiškus. Pagrindiniai naujų terminų sudarymo estų kalboje būdai yra vedyba (derivacija) ir dūryba (sudurtinių žodžių darymas). Naujų žodžių šaknų šaltiniu visų pirma buvo estų kalbos tarmės ir giminiškos kalbos. Terminų variantai nebūtinai smerkiami. Pagrečiui vartojami ir ilgi terminai, ir jų trumpieji kasdieniniai variantai, taip pat savi ir skolinti žodžiai.

Nacionalinė ir valstybinė kalba turi pajėgti atspindėti naujas sąvokas, kurios šiuo metu į estų kalbą daugiausia ateina per rusų ir anglų kalbas. Terminiją būtina apsaugoti nuo per didelės kitų kalbų įtakos.

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ В ЭСТОНИИ

Резюме

Доклад является реферативным обзором направлений и объема терминологической работы и принципов упорядочения терминолексики в Эстонии в XX в. После образования Эстонской Республики, в 1920—1940 гг., вышло более 40 терминологических словарей, со-

держащих около 200 000 терминов. В течение послевоенного периода вышло 133 словаря (около 350 000 терминов). С 1973 г. составляются республиканские стандарты терминов. С 1985 г. в Институте языка и литературы (ИЯЛ) начато создание банка терминов. Традиционным органом упорядочения терминолексики с начала века являются терминологические комиссии. Теоретическими вопросами во времена ЭР (1920–1940) занимались в основном в Тартуском университете (особенно известна деятельность Й. В. Вески). А в настоящее время этим вопросам основное внимание уделяется в ИЯЛ.

Принципы упорядочения терминолексики существенно не изменились на протяжении всего столетия. Термин должен соответствовать языковой норме на данный период, быть по возможности кратким, и в то же время ясным. Основные способы создания новых терминов в эстонском языке – деривация и создание сложных слов. Источником новых корней были прежде всего диалекты эстонского языка и родственные ему языки. Допустима вариантность в терминологии. Параллельно могут употребляться длинные термины и их краткие варианты, национальные и заимствованные слова.

Полноценная национальная терминология должна отражать новые понятия, которые в настоящее время привносятся в эстонский язык в основном из русского и английского языков. Кроме того, необходимо следить, чтобы терминология не подпала под чрезмерное влияние других языков.